

از ایران چه می‌دانم؟ / ۱۰۳

باغ‌های تاریخی تبریز

میرزا بانی مسعود

دفتر پژوهش‌های فرهنگی

www.ketab.ir

بانی مسعود، امیر، ۱۳۴۶ -

باغ‌های تاریخی تبریز / امیر بانی مسعود. - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۰.
۱۱۶ ص.: مصور، نقشه. - (از ایران چه می‌دانم؟: ۱۰۳)

ISBN: 978-964-379-216-9

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۱۱۱] - ۱۱۵.

۱. باغ‌ها - ایران - تبریز. ۲. باغ‌ها - ایران - تاریخ. الف. دفتر پژوهشهای فرهنگی.
ب. عنوان.

۹۵۵/۳۲۲

DSR ۱۳ / ب ۳ ب ۲۴ ۱۳۹۵

۳۱۵۴۵۱۲

کتابخانه ملی ایران

ISBN: 978-964-379-216-9

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۲۱۶-۹

* **باغ‌ها: تاریخی تبریز - از ایران چه می‌دانم؟ / ۱۰۳**

* مراد، امیر بانی مسعود

* سرویس‌رستار، نظری، دکتر حسن باستانی‌راد

* ویراستار: سوری، حسن را مردوخی * نمونه‌خوان: نورانا پیروندیری

* طراح قالب جلد: ایران‌دات فارسی‌نژاد: اجرا: شهره خوری

* صفحه‌آرا: سمیه تمیمی

* شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه * جاساس: ۱۳۹۰، چاپ دوم: ۱۳۹۵

همه حقوق محفوظ است. هرگونه کپی و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

دفتر پژوهشهای فرهنگی

مراکز اصلی پخش و فروش:

● دفتر و فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم‌خان زند، خیابان ایرانشهر

شمالی، کوچه باقری قصرالدشتی، شماره ۵. کدپستی: ۱۵۸۴۷۴/۹

صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۶۹۱

دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵

تلفن: ۸۸۳۱۵۲۳۷، ۸۸۸۲۱۳۶۴

تلفن‌های فروش: ۰۹۳۵۲۴۷۹۸۴۷، ۸۸۸۴۹۴۶۱

پست الکترونیک: lahze1386@gmail.com

فروش الکترونیک: www.lahzeh-ketab.com

● پخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید

وحید نظری، شماره ۲۵۵.

تلفن: ۶۶۴۱۷۵۳۲، ۰۹۱۲۲۱۷۷۶۴۷ دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

یادداشت

با توجه به تحولات نوین فرهنگی در جامعه امروز، نیاز همه ایرانیان، به ویژه جوانان تیزبین و پرسشگر، به بررسی‌های جدید علمی و مستمر درباره تاریخ پرفرازونشیب ایران زمین در دینت و فرهنگ و تمدن آن، بیش از گذشته نمودار شده است. این دفتر پژوهشهای فرهنگی با شناخت این امر و در جهت گسترش دیدگاه‌های همه‌جانبه و عمیق فرهنگی، تلاش مستمری، آغاز کرده و بر آن است تا با انتشار مجموعه از ایران چه می‌دائم؟ آگاهی‌های مهم، دقیق و سودمندی را در حوزه‌های گوناگون ایران‌پژوهی در دسترس همه دوستداران ایران و جوانان علاقه‌مند به کشورمان قرار دهد.

امید است که این دفتر بتواند با ارائه انواع پژوهش‌ها، ضمن ایجاد پیوندی ناگسستنی میان فرهنگ امروز و دیروز و دوری از هرگونه ذهنیت و جانبداری‌های یک‌سویه و غیرعلمی، زمینه تبادل نظر و اندیشه را میان همه دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان این عرصه فراهم سازد و در شکوفایی حرکت‌های نوین فرهنگی و اندیشه‌پرور و ایجاد آینده‌ای بهتر برای این سرزمین، نقشی شایسته و مفید ایفا کند.

فهرست مطالب

۹	پیش‌سخن
۱۳	فصل اول. درآمدی بر پیشینه تاریخی تبریز
۱۳	۱. سه باغ تاریخی شهر
۱۷	۲. شهر در دوره معاصر
۲۱	فصل دوم. دربار باغ‌های تبریز و بررسی باغ ایرانی
۲۲	۱. باغ و باغ‌آرایی در ایران باستان
۲۳	۲. باغ ایرانی در دوره اسلامی
۳۱	فصل سوم. باغ‌های تبریز در نقشه‌های تاریخی شهر
۳۲	۱. نقشه مینیاتوری مطراق‌چی (۹۲۰-۴۲ ق)
۳۳	۲. نقشه حومه شهر تبریز (۱۲۴۳ ق)
۳۴	۳. نقشه دارالسلطنه تبریز (۱۲۹۷ ق)
۴۲	۴. نقشه دارالسلطنه تبریز (۱۳۲۷ ق)
۴۷	فصل چهارم. باغ‌های تبریز
۴۷	۱. باغ صاحب‌آباد
۶۳	۲. باغ شمال
۸۱	۳. باغ شاه‌گلی (انل‌گلی / ایل‌گلی)
۹۰	۴. باغ صفا
۹۴	۵. باغ امیرکبیر
۹۷	۶. باغ صاحب‌دیوان
۱۰۰	۷. باغ فتح‌آباد
۱۰۹	سخن پایانی
۱۱۱	مآخذ

پیش سخن

باغ خدایان پیش او گسترده بود؛ و او آن را دید. با قدم‌های تند به طرف باغ خدایان رفت. میوه‌های آن یاقوتند، خوشه‌های انگور آویخته‌اند. تماشای آن لذت بخش است؛ [...] و گیلگمش دست‌های خود را به جانب شَمَش، خدای آسمان، بالا برد. [...] جلوی من باغ خدایان گسترده، پشت آن دریای پهناور است.

(گیلگمش، لوح نهم)

سرزمین کهنسال ایران دارای آثار و بناهای فراوانی است که ریشه در فرهنگ و تمدن چندین هزار ساله آن دارد. بناها و بناهای متعلق به آنها به‌عنوان میراث ملی و سند باارزشی از هویت تاریخی و فرهنگی بیانگر رابطه تنگاتنگ میان تمدن و طبیعت هستند. بناهایی همچون فین، ارم، هشت‌بهشت، صاحب‌آباد و... با معماری خاص و نقاشی و تزئینات جالب توجه معرف ذوق و سلیقه سازندگان هنرمند آنها بوده است. سازندگان باغ‌ها با الهام از طبیعت زیبای ایران از یک سو و بهره‌گیری از سنت‌های معماری کهن از دیگر سو، زیبایی شکوهمندی به طرح باغ‌ها و باغ‌آرایی داده‌اند، این باغ‌ها از نظر مصالح و اسلوب بسیار ساده‌اند و حالت اطمینان‌بخشی آنها از دور احساس می‌شود.

در معماری و شهرسازی ایرانی - اسلامی محیطی با نام فضای شهر با آنچه امروز با این نام معرفی می‌شود، به کلی متفاوت بوده است. درست برخلاف گورستان‌ها که بدون معماری مناسب، با پیکره فضاهای شهری ترکیب

می‌شدند، فضاهای سبز در قالب فضای معماری به نام «باغ» با دیوار و حصار معین از فضاهای باز شهری تفکیک می‌شدند و درون آنها با نظم و وحدتی که در معماری بناها دیده می‌شود، شکل می‌گرفت. با این همه، باغ مکانی محدود و محصور با راز و رمز، جایگاه خاطره و خیال، در محدوده خود باقی نمی‌ماند، بلکه رابطه با جهان را نیز تداعی می‌کند. به بیان دیگر طبیعتی به قالب برآمده است که همزمان از ارزش‌های زیبایی‌شناختی برخوردار است.

ساخت باغ در ایران‌زمین پیشینه‌ای بس کهن دارد که با تاریخ معماری این کشور گره خورده است. استقرار باغ‌ها در دل بیابان‌ها، در دامنه کوه‌ها، و در امتداد سیلاب‌ها علاوه بر ایجاد محیطی زیبا و سودمند، توان محیطی پنهان منطقه را نیز آشکار می‌نماید و خود سبب نظم بخشیدن به اکوسیستم غنی می‌شود.

باغ‌های تبریز نیز پیشینه کهن و بهره‌مندی از ویژگی‌های محیطی، چنان با عناصر کالبدی تاریخی شهر آمیخته و در سرنوشت آن مؤثر بوده است که مطالعه تاریخ شهر بدون توجه به باغ‌های آن میسر نخواهد بود. از این‌رو در این پژوهش که به‌طور خاص بر تاریخ سیر تحول باغ‌های تبریز و نقش آنها در سرنوشت کالبدی شهر متمرکز شده است، سعی بر آن است که با تحلیل و دقت مجدد عرصه‌های ناگفته در این حوزه، بررسی و دقت نظر قرار گیرد. هدف اصلی پژوهش بررسی تطبیقی چند نقش بررسی‌شده شهر و تحلیل متون و تصاویرهای تاریخی برای شناخت مفاهیم و مشخصات باغ‌های تاریخی شهر است.

باید اشاره کرد که یکی از مهم‌ترین منابع فهم تاریخ گذشته ایران، یادداشت‌های روزانه و منابع تصویری اعم از نقشه‌ها، و از همه مهم‌تر عکس‌های به‌جای‌مانده از دوره‌های گذشته است. عمده هدف کتاب بررسی تطبیقی این متون و آشنایی با نحوه برخورد نقشه‌نگارهای ایرانی با سازه‌ها

و بناهای معماری، به خصوص چگونگی ترسیم باغ‌هاست. در این راستا، بیش‌ترین اسناد بررسی‌شده متون تاریخی‌اند که به‌طور کامل باغ‌ها را وصف کرده‌اند. چند نقشه ترسیم‌شده شهر مانند نقشه مطراق‌چی (۹۴۰-۹۴۲ ق)، نقشه حومه شهر تبریز (۱۲۴۳ ق)، نقشه دارالسلطنه تبریز (۱۲۹۷ ق) و نقشه دارالسلطنه تبریز (۱۳۲۷ ق) مورد بررسی تطبیقی قرار گرفته‌اند. عکس‌های قدیمی عها هم بررسی شده تا ارتباط میان متون تاریخی و عکس‌ها از طرفی و نقشه‌های موجود از طرف دیگر شناخته شود.